

Jarosław Stalenga, Andrzej Górnik

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy
w Puławach*

**REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE ROZWOJU ROLNICTWA
EKOLOGICZNEGO W POLSCE W LATACH 2004–2022***

Słowa kluczowe: rolnictwo ekologiczne, regionalizacja rozwoju rolnictwa

Wstęp

Od początku lat 90. XX w. wraz z wejściem w życie nowych regulacji prawnych odnoszących się do rolnictwa ekologicznego i objęciem tego systemu finansowym wsparciem z budżetu Unii Europejskiej wciąż trwa, z krótkimi okresami regresu lub spowolnienia, jego dynamiczny rozwój (Willer i in. 2023).

Zgodnie z założeniami Europejskiego Zielonego Ładu przyjętego przez Komisję Europejską w 2019 r. rolnictwo ekologiczne ma się stać istotnym komponentem rolniczej przestrzeni produkcyjnej Unii Europejskiej. Wynika to przede wszystkim z kierunku wyznaczonego w strategii „od pola do stołu”, w której określono docelowy udział rolnictwa ekologicznego w całości powierzchni użytkowanej rolniczo w UE na poziomie 25% w 2030 r. (From Farm to Fork Strategy 2019).

W Polsce od 2020 r. obserwowany jest ponowny wzrost liczby i powierzchni gospodarstw ekologicznych, po znaczącym regresie w latach 2013–2020. Regres ten był czymś wyjątkowym w Unii Europejskiej, gdyż zdecydowana większość krajów notowała w tym czasie wzrost liczby i powierzchni gospodarstw ekologicznych. Spadek powierzchni ekologicznych użytków rolnych wynikał głównie ze zmian wymogów przyznawania płatności do gruntów wykorzystywanych do produkcji pasz wiążących ich wypłatę z posiadaniem odpowiedniej liczby zwierząt gospodarskich. Spadek ten objawiał się przede wszystkim zmniejszaniem się areалу ekologicznych trwałych użytków zielonych (Stalenga 2023, Wrzaszcz 2023).

*Opracowanie wykonano w ramach zadania 4.1 pt. „Identyfikacja problemów oraz doskonalenie płodozmianu i gospodarki nawozowej w gospodarstwach ekologicznych o różnych profilach produkcji” z dotacji budżetowej przeznaczonej na realizację zadań MRiRW w 2024 r.

Podkreśla się ponadto, że wiele gospodarstw ekologicznych w Polsce charakteryzuje się niską produkcyjnością, słabym powiązaniem z rynkiem oraz silnym uzależnieniem od ekologicznych płatności obszarowych (Sadowski i in. 2021).

Rolnictwo w Polsce charakteryzuje się dużym regionalnym zróżnicowaniem wynikającym z warunków przyrodniczych (głównie jakości gruntów, rzeźby terenu, agroklimatu) oraz ukształtowanej historycznie struktury agrarnej. Różnice te determinują dynamikę zmian liczebności i wielkości gospodarstw, a także wpływają na kierunek oraz poziom intensywności produkcji rolniczej w poszczególnych regionach (Kopiński i Matyka 2016).

Hipotezą przeprowadzonych badań jest twierdzenie, iż uwarunkowania przyrodnicze i organizacyjne oraz presja czynników makroekonomicznych i polityki rolnej Unii Europejskiej różnicowały obraz i dynamikę rozwoju rolnictwa ekologicznego w poszczególnych regionach Polski w latach 2004–2022.

W kontekście przyjętej hipotezy sformułowano cel badań, którym była analiza wybranych parametrów rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce na poziomie województw w okresie 2004–2022.

Material i metody badań

Głównym źródłem danych do prowadzonych analiz były raporty o stanie rolnictwa ekologicznego publikowane przez Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (IJHARS) (Raport 2005–2023). Analizowane dane dotyczące liczby gospodarstw oraz powierzchni ekologicznych użytków rolnych obejmowały okres 2004–2023. Natomiast dane dotyczące powierzchni oraz zbiorów zbóż, ziemniaka, warzyw oraz owoców obejmowały lata 2013–2022. Dane zaprezentowano na poziomie województw w formie wykresów oraz map.

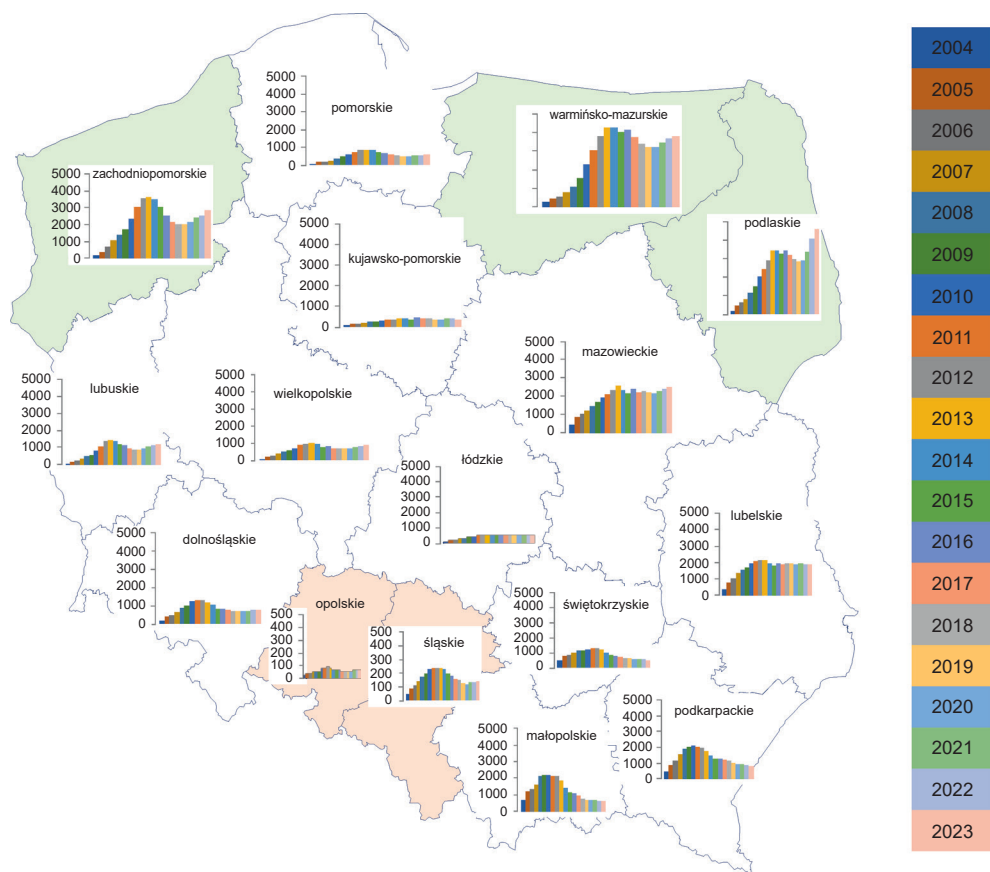
Regionalne zróżnicowanie rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce

Liczba gospodarstw ekologicznych. Na przestrzeni lat 2004–2023 łączna liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce wzrosła 6-krotnie, z 3 705 do 22 354. Rozwój ten charakteryzował się jednak dużą zmiennością, z okresem dynamicznego wzrostu do roku 2013, regresu w latach 2014–2020 oraz ponownego wzrostu po roku 2020 (Stalenga 2023).

W 2023 r. najwięcej gospodarstw ekologicznych było w województwach podlaskim i warmińsko-mazurskim (rys. 1). Regiony te charakteryzują się dużym udziałem gruntów słabych, głównie klasy V i VI. Takie warunki przyrodnicze wymuszają prowadzenie ekstensywnej produkcji rolniczej, ograniczając zarazem pulę odpowiednich do uprawy roślin głównie do żyta, pszenżyta, owsa, gryki, łubinów, a także wieloletnich roślin pastewnych.

Najmniej gospodarstw ekologicznych odnotowano w województwach opolskim i śląskim (rys. 1). Pierwsze charakteryzuje się dobrą jakością gruntów i dużą intensywnością produkcji rolniczej i w takich warunkach konkurencyjność rolnictwa ekologicznego wydaje się być mała w relacji do dominującego systemu konwencjonalnego.

Okres ponownego wzrostu liczby gospodarstw ekologicznych po 2020 r. nie dotyczył jednak wszystkich województw. W kilku regionach takiego odwrócenia trendu nie zaobserwowano. Dotyczyło to zwłaszcza województw Polski południowo-wschodniej: świętokrzyskiego, małopolskiego oraz podkarpackiego (rys. 1). Regiony te odznaczają się dużym rozdrobnieniem działek rolnych oraz znaczącą liczbą gospodarstw o małej powierzchni. Gospodarstwa takie z reguły większość produkcji przeznaczają na samozaopatrzenie, a zasadniczą część dochodów uzyskują z działalności pozarolniczej. W konsekwencji prowadzenie dochodowej produkcji rolniczej jest w tych regionach niezwykle trudne i w zasadzie ogranicza się do dobrze zorganizowanych gospodarstw ogrodniczych lub zielarskich.

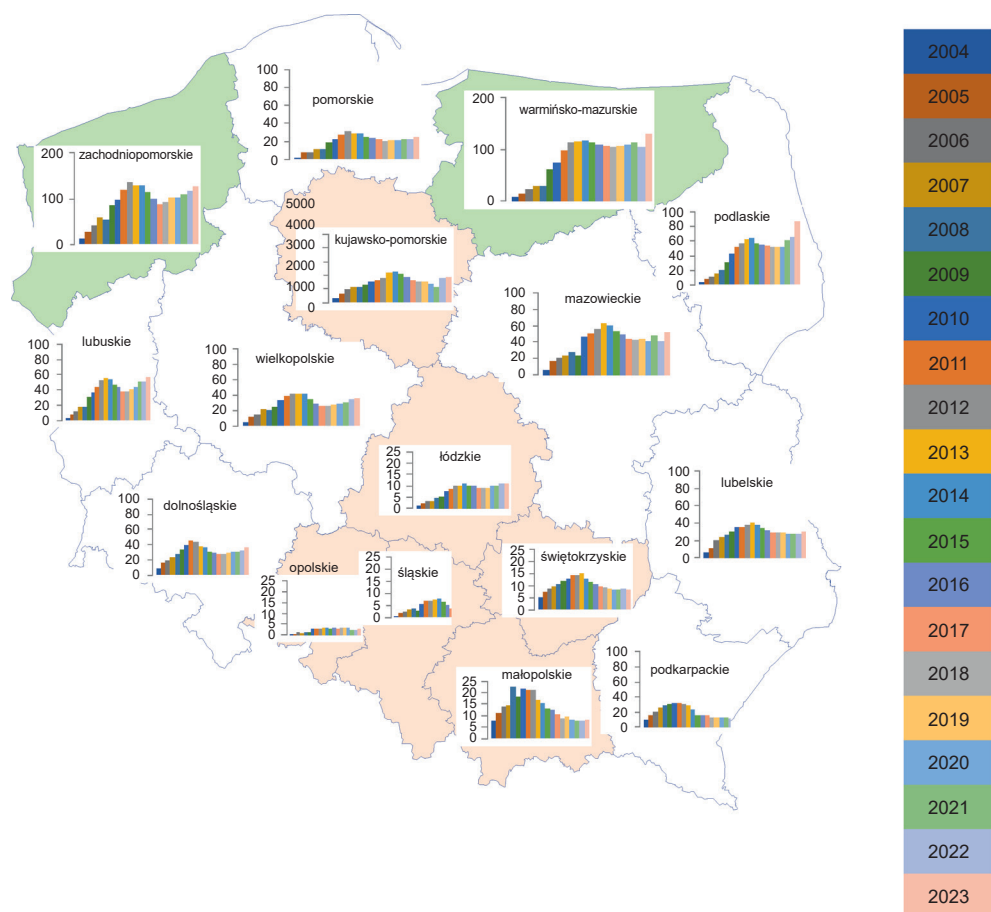
Rys. 1. Liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce w województwach w latach 2004–2023

Źródło: opracowanie własne

Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych. W okresie od 2004 do 2023 r. powierzchnia gruntów użytkowanych ekologicznie wzrosła prawie 8-krotnie, z 82 730 do 636 021 ha. Dynamika tego rozwoju przebiegała podobnie jak dla liczby gospodarstw i obejmowała okres intensywnego wzrostu powierzchni do roku 2013, regresu w latach 2014–2018 oraz ponownego wzrostu po roku 2019.

W 2023 r. największy areal ekologicznych użytków rolnych ulokowany był w województwach zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim (rys. 2), czyli w regionach z największymi powierzchniami gospodarstw, a także, jak już wspomniano wyżej, ze znaczącym udziałem gruntów najslabszych.

Należy ponadto zauważyć, że podobnie jak dla liczby gospodarstw ekologicznych wyraźnego odwrócenia trendu spadkowego po 2019 r. nie odnotowano dla województw małopolskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego (rys. 2).

Rys. 2. Powierzchnia (w tys. ha) ekologicznych użytków rolnych w województwach w latach 2004–2023

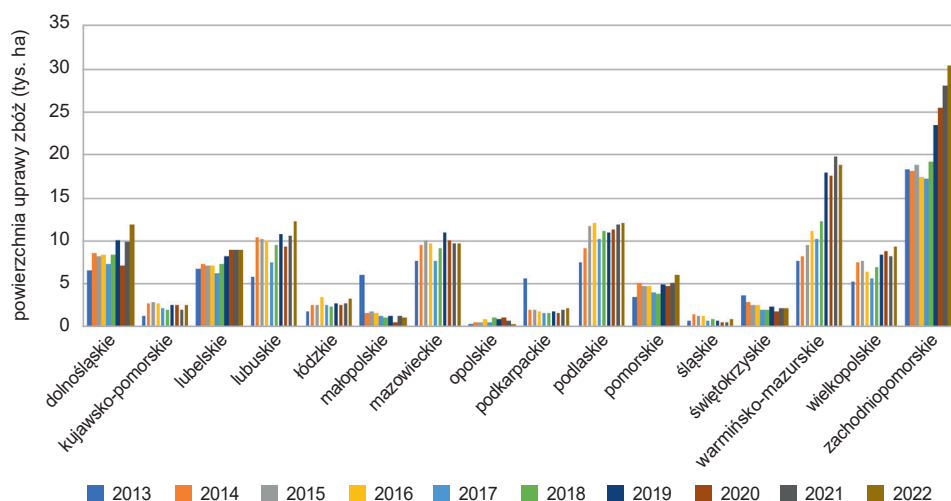
Źródło: opracowanie własne

Najmniejszą powierzchnią ekologicznych użytków rolnych odznaczały się województwa: opolskie, śląskie, kujawsko-pomorskie, łódzkie, małopolskie i świętokrzyskie (rys. 2), czyli regiony o dużej intensywności rolnictwa albo o znaczącym rozdrobnieniu gospodarstw.

Większość województw maksima powierzchni ekologicznych użytków rolnych osiągnęła w latach 2010–2014, jedynym wyjątkiem było województwo małopolskie, które największą powierzchnię odnotowało w roku 2008 (rys. 2).

Warto zaznaczyć, iż województwo podlaskie jako jedyne osiągnęło w 2022 r. większą powierzchnię gruntów ekologicznych niż w okresie szczytowym (2010–2014) poprzedniego etapu wzrostowego. Do tego grona w 2023 r. dołączyły również województwa: lubuskie, warmińsko-mazurskie oraz łódzkie (rys. 2).

Powierzchnia uprawy i produkcja zbóż. W Polsce od wielu lat zboża są dominującą grupą roślin uprawnych, mającą ok. 70% udziału w strukturze zasiewów (Krasowicz i Madej 2020).

Rys. 3. Powierzchnia uprawy zbóż w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

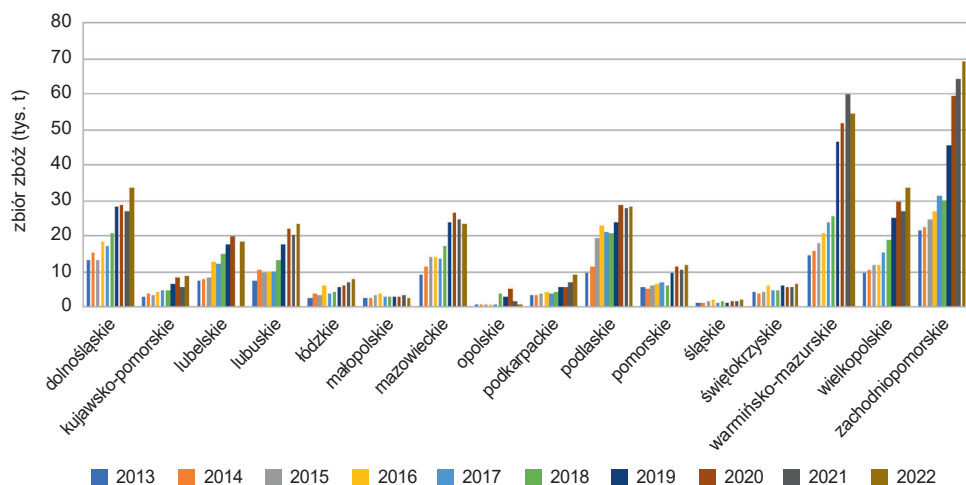
Źródło: opracowanie własne

Na gruntach użytkowanych ekologicznie zboża miały jednak zdecydowanie mniejszy odsetek, wahający się od ok. 30% w latach 2013–2017 do ok. 40% po roku 2019. Powierzchnia ekologicznych zbóż rosła w latach 2013–2022 z poziomu 88 do 132 tys. ha, z krótkim okresem regresu w latach 2016–2018 (rys. 3). W 2022 r. największa powierzchnia zbóż znajdowała się w województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. W tym ostatnim regionie zanotowano największą dynamikę

przyrostu powierzchni zbóż po roku 2018. W 2022 r. zboża ekologiczne miały tam aż 23% udziału w całkowitej powierzchni tej grupy roślin w Polsce (rys. 4).

Ze względu na przeważający udział gruntów najsłabszych w gospodarstwach ekologicznych (Markuszevska i Kubacka 2017) można zakładać, że dominującymi gatunkami zbóż były żyto, pszenżyto oraz owies.

Wielkość zbiorów zbóż była proporcjonalna do powierzchni nimi obsianej. W 2022 r. najwięcej zboża zebrano w województwach zachodniopomorskim oraz warmińsko-mazurskim. Ogółem w Polsce w okresie 2013–2022 wielkość zbiorów zbóż w gospodarstwach ekologicznych wzrosła prawie trzykrotnie, z 117,5 do 336 tys. t., a średni plon wyniósł ok. 2,5 t·ha⁻¹ (rys. 4).

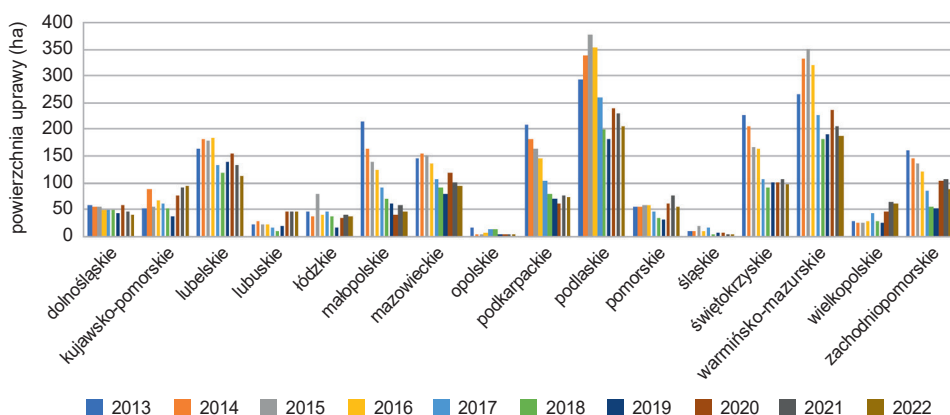

Rys. 4. Zbiory zbóż w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

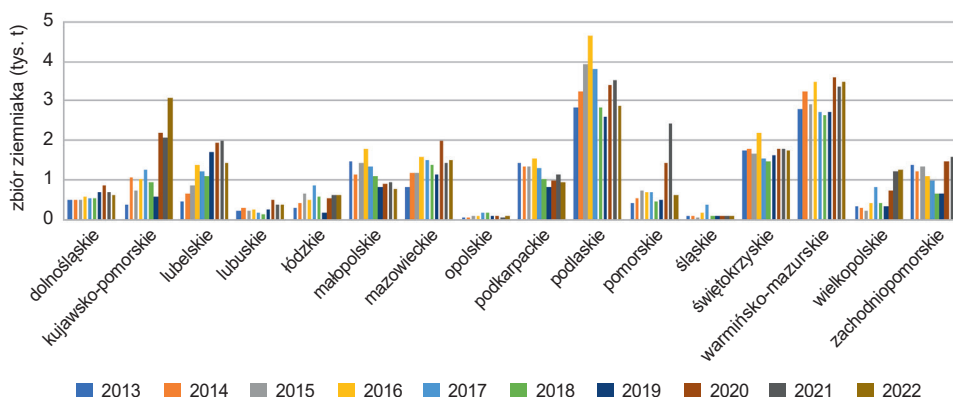
Powierzchnia uprawy i produkcja ziemniaka. W Polsce od wielu lat systematycznie zmniejsza się areal uprawy ziemniaka, co wynika z rezygnacji wykorzystania tego surowca w żywieniu trzody chlewnej (Stańko i Mikuła 2021). Powyższy trend dotyczył również rolnictwa ekologicznego. W latach 2013–2022 ziemniak uprawiany w tym systemie zmniejszył swój areal z 1 974 do 1 258 ha (rys. 5).

Do województw z największą w ostatnich latach powierzchnią uprawy ziemniaka, mimo silnego trendu spadkowego po 2015 r., należały podlaskie oraz warmińsko-mazurskie. Równie silny trend spadkowy zaobserwowano również w Polsce południowo-wschodniej, głównie w województwach małopolskim i podkarpackim (rys. 5).

Rys. 5. Powierzchnia uprawy ziemi w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

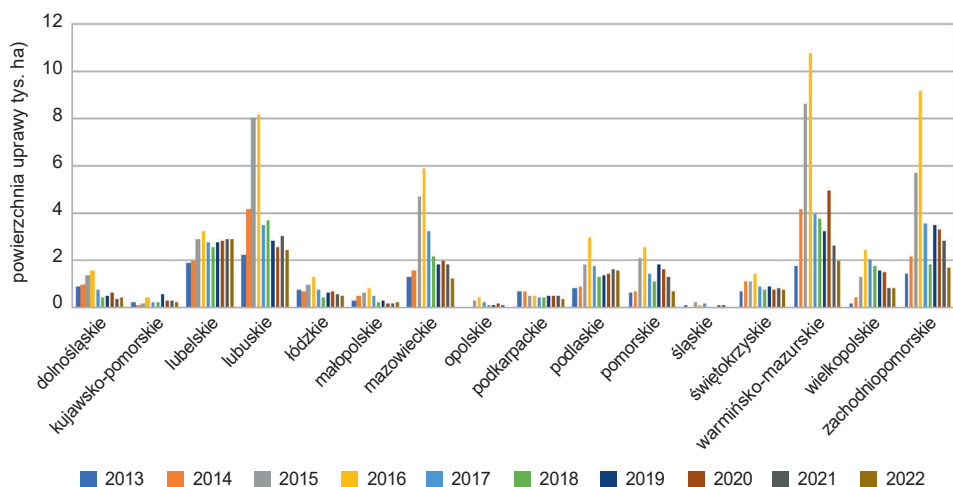
Rys. 6. Zbiory ziemi w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

Mimo zmniejszającej się powierzchni uprawy ziemi jego zbiory w okresie 2013–2022 wzrosły o ok. 35% (z 15,3 do 20,8 tys. ton). Należy podejrzewać, iż taki wynik jest skutkiem znaczącego wzrostu powierzchni intensywnie prowadzonych towarowych plantacji ziemi, nastawionych głównie na sprzedaż rynkową. Mogło to mieć miejsce np. w województwie kujawsko-pomorskim, w którym pomimo niewielkiego wzrostu powierzchni w latach 2020–2022 odnotowano duży wzrost zbiorów tego gatunku (rys. 6). Natomiast spadek powierzchni uprawy ziemi w okresie 2013–2022 najprawdopodobniej dotyczył mniejszych, ekstensywnie prowadzonych plantacji, nastawionych głównie na samozaopatrzenie.

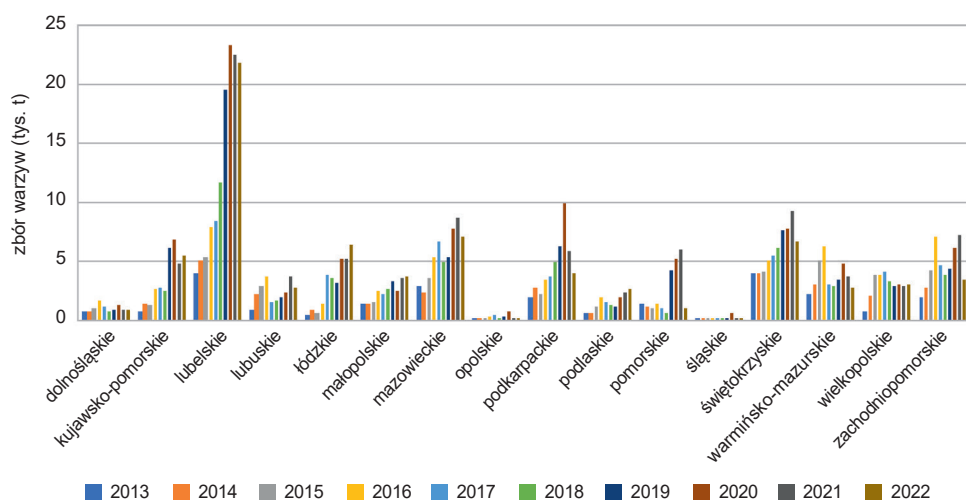
Powierzchnia uprawy i produkcja warzyw w latach 2013–2022 charakteryzowały się dużą dynamiką zmian. Należy zauważyć, iż w okresie 2015–2016 odnotowano znaczący, ponad dwukrotny wzrost powierzchni uprawy tej grupy roślin w stosunku do lat 2013–2014. W kolejnych okresach wielkości powierzchni ustabilizowały się, by po roku 2020 powrócić do poziomu z lat 2013–2014. Znaczący wzrost powierzchni uprawy warzyw w okresie 2015–2016 dotyczył w zasadzie trzech województw: warmińsko-mazurskiego, zachodniopomorskiego oraz lubuskiego (rys. 7). Najprawdopodobniej był to efekt obsiania dużych arealów soczewicą jadalną, niewymagającą dużych nakładów na zakup materiału siewnego, a pozwalającą uzyskać wysokie pląnotności do ekologicznie uprawianych warzyw. Ze względu na brak zwiększonej podaży soczewicy ekologicznej w tym okresie należy podejrzewać, że jej plony były znikome. Potwierdzeniem tej hipotezy mogą być też niewielkie zbiory warzyw w tych trzech województwach (rys. 8).

Należy również odnotować bardzo stabilną powierzchnię uprawy ekologicznych warzyw w województwie lubelskim w ocenianym okresie. Region ten od wielu lat jest ich istotnym producentem, na co wskazuje również znacząca wielkość ich zbiorów, która w 2022 r. stanowiła ok. 30% całej krajowej podaży (rys. 8).

Rys. 7. Powierzchnia uprawy warzyw w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

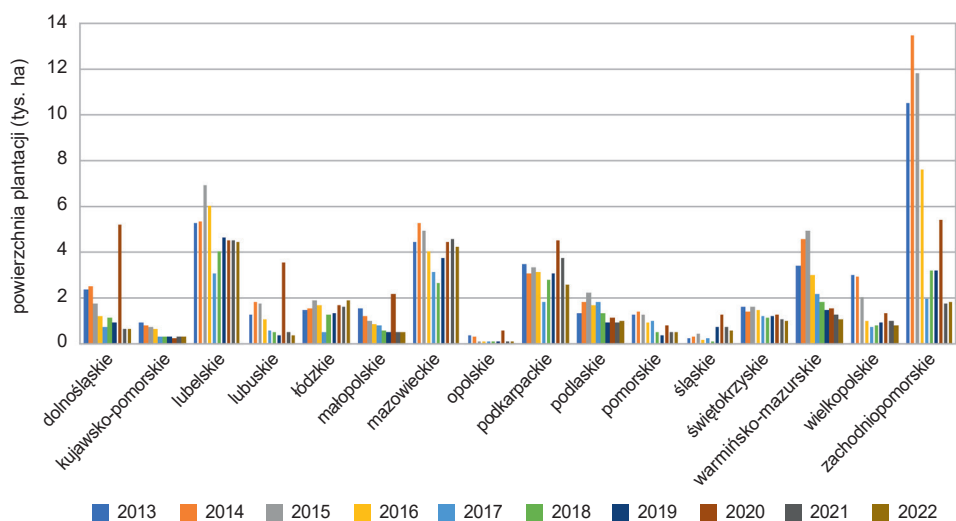

Rys. 8. Zbiory warzyw w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

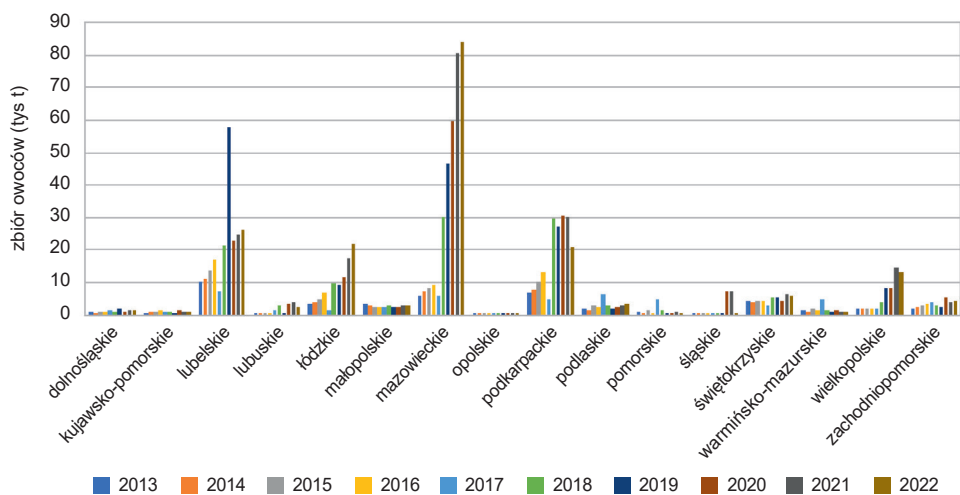
Powierzchnia plantacji sadowniczych i jagodowych oraz produkcja owoców w latach 2013–2022 podobnie jak dla warzyw charakteryzowała się dużą zmiennością. W początkowym okresie (2013–2016) zdecydowanym liderem, jeżeli chodzi o powierzchnię uprawy tych roślin, było województwo zachodniopomorskie (rys. 9). W 2014 r. uprawy tego typu miały w tym województwie prawie 30% udział w całkowitej powierzchni ekologicznych sadów i plantacji jagodowych w Polsce. Tak znacząca powierzchnia uprawy tych roślin w województwie zachodniopomorskim mogła wynikać z dużej powierzchni sadów jabłoniowych, do uprawy których można było uzyskać wysokie płatności. Po roku 2016 ze względu na zaostrzenie kryteriów utrzymywania ekologicznych sadów jabłoniowych większość plantacji została zlikwidowana.

Generalnie w skali całego kraju powierzchnia ekologicznych plantacji sadowniczych i jagodowych w latach 2013–2022 zmniejszyła się o połowę, z 42 do 21 tys. ha. Należy odnotować, że w całym ocenianym okresie względnie stabilną powierzchnię tej grupy roślin odnotowano w województwach: lubelskim, mazowieckim oraz podkarpackim (rys. 9), czyli w regionach, gdzie funkcjonuje wiele towarowych gospodarstw ekologicznych wyspecjalizowanych w produkcji owoców miękkich, głównie porzeczek, malin i truskawek. Potwierdzeniem tego jest wielkość zbiorów owoców, która właśnie w tych regionach była największa przez cały analizowany okres (rys. 10).

Rys. 9. Powierzchnia plantacji sadowniczych i jagodowych w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

Rys. 10. Zbiory owoców w gospodarstwach ekologicznych w województwach w latach 2013–2022

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała duże regionalne zróżnicowanie rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej w 2004 r. W regionach o dużym rozdrobnieniu rolnictwa, ze znaczącym udziałem małych gospodarstw produkujących głównie na samozaopatrzenie, co ma miejsce zwłaszcza w południowo-wschodniej Polsce (województwa: małopolskie, podkarpackie i świętokrzyskie) od lat 2010–2011 obserwowany jest proces systematycznego kurczenia się rolnictwa ekologicznego. Jest to spowodowane głównie czynnikami makroekonomicznymi, których siły nie jest w stanie zrekomensować interwencjonizm rolny realizowany głównie w postaci systemu płatności obszarowych do ekologicznych użytków rolnych.

W zupełnie innej sytuacji występują duże gospodarstwa ekologiczne położone głównie w północnej i zachodniej Polsce (województwa zachodniopomorskie, warmińsko-mazurskie i lubuskie). Są one zlokalizowane przeważnie na słabych, mało urodzajnych glebach (Markuszczyńska i Kubacka 2017), dla których kluczowym determinantem rozwoju jest interwencjonizm rolny. Gospodarstwa te w małym stopniu są zainteresowane produkcją surowca na rynek, zwłaszcza ekologiczny, a ich główna taktyka jest oparta na doborze do uprawy gatunków o jak najmniejszych kosztach produkcji i jednocześnie wysokiej stawce płatności do hektara (np. soczewica, nostrzyk żółty). Dla tego typu gospodarstw ekologicznych istnieje pilna potrzeba takiego ukierunkowania interwencjonizmu Wspólnej Polityki Rolnej, aby w większym stopniu wspierał on środowiskową i społeczną funkcję rolnictwa ekologicznego.

W jeszcze innej sytuacji są gospodarstwa ekologiczne produkujące głównie na rynek, położone przede wszystkim w centralnej i wschodniej Polsce (woj. lubelskie, mazowieckie, podlaskie). O ich rozwoju w dużym stopniu decydują czynniki makroekonomiczne, ale w istotnym zakresie na ich dochodowość wpływa również całokształt WPR. W warunkach gorszej koniunktury na rynku polityka rolna UE stanowi swego rodzaju „poduszkę finansową” dla tego typu gospodarstw. W perspektywie najbliższych lat ta grupa gospodarstw wydaje się posiadać najbardziej stabilne fundamenty do utrzymania dobrej kondycji i dalszego rozwoju.

Literatura

1. From Farm to Fork Strategy 2019. European Commission, pp. 23.
2. K o p i ń s k i J., M a t y k a M.: Assessment of regional diversity correlations of environmental and organisational-production factors in Polish agriculture. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej/Problems of Agricultural Economics*, 2016, **1(346)**: 56-78.
3. K r a s o w i c z S., M a d e j A.: Organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania produkcji zbóż w różnych regionach Polski. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2020, **62(16)**: 35-70.
4. M a r k u s z c z y ń s k a I., K u b a c k a M.: Does organic farming (OF) work in favour of protecting the natural environment? A case study from Poland. *Land Use Policy*, 2017, **67**: 498-507.

5. Raport 2005. Rolnictwo ekologiczne w Polsce w 2004 r. GIJHARS, Warszawa, ss. 31.
6. Raport 2007. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2005–2006. GIJHARS, Warszawa, ss. 62.
7. Raport 2009. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2007–2008. IJHARS, Warszawa, ss. 90.
8. Raport 2011. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009–2010. IJHARS, Warszawa, ss. 89.
9. Raport 2013. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2011–2012. IJHARS, Warszawa, ss. 87.
10. Raport 2015. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2013–2014. IJHARS, Warszawa, ss. 80.
11. Raport 2017. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015–2016. IJHARS, Warszawa, ss. 103.
12. Raport 2019. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2017–2018. IJHARS, Warszawa, ss. 101.
13. Raport 2021. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2019–2020. IJHARS, Warszawa, ss. 95.
14. Raport 2023. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2021–2022. IJHARS, Warszawa, ss. 98.
15. Sadowski A., Wojcieszak-Zbierska M., Zmysłona J.: Economic situation of organic farms in Poland on the background of the European Union. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej/ Problems of Agricultural Economics*, 2021, **2(367)**: 101-118.
16. Stalenga J.: Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce na tle zmieniających się aktów prawnych dotyczących tego sektora. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2023, **70(24)**: 39-48.
17. Stańko S., Mikuła A.: Zmiany w produkcji, handlu zagranicznym i zużyciu krajowym ziemniaków w Polsce w latach 2001–2019. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 2021, **21(1)**: 33-51.
18. Willer H., Schlatter B., Trávníček J. (Eds.): *The world of organic agriculture. Statistics and emerging trends 2023*. Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Frick, and IFOAM – Organics International, Bonn. Online Version 2 of February 23, 2023.
19. Wrazszcz W.: Tendencies and perspectives of organic farming development in the EU – the Significance of European Green Deal Strategy. *European Journal of Sustainable Development*, 2023, **12(1)**: 143-158.

Adres do korespondencji:

dr hab. Jarosław Stalenga, prof. IUNG-PIB
Zakład Agroekologii i Ekonomiki
IUNG-PIB
ul. Czartoryskich 8,
24-100 Puławy
tel. 81 47 86 808
e-mail: stalenga@iung.pulawy.pl

AUTOR	ORCID
Jarosław Stalenga	0000-0002-3486-0995
Andrzej Górnik	0000-0001-9226-2435